

ДІАХРОНІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОДИНИЦІ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ – ЧЕН'ЮЙ

У статті досліджено структурні та кількісні аспекти історичних змін особливої фразеологічної одиниці китайської мови – чен'юй. На основі багатого лексичного матеріалу визначено частотність 77 чен'юй, які вважаються архаїчними. За допомогою частотного аналізу виявлено особливості процесу архаїзації чен'юй у сучасній китайській мові, а саме активне вживання архаїчних чен'юй поряд з неархаїчними.

В статті досліджені структурні та кількісні аспекти історичних змін особливої фразеологічної одиниці китайської мови – чен'юй. Основуючись на багатому лексичному матеріалі, визначено частотність 77 чен'юй, які вважаються архаїчними. С помощью частотного анализа выявлены особенности процесса архаизации чен'юй в современном китайском языке, а именно активное употребление архаичных чен'юй совместно с неархаичными.

The article deals with structural and quantitative aspects of historical changes of the special Chinese phraseology unit – chengyu. On the base of vast lexical material the frequency of 77 chengyu considered archaic was set. As a result of the analysis, the features of process of archaizing chengyu were determined. We came to the conclusion, that the use of archaic chengyu along with unarchaic is a typical phenomenon in Chinese.

Мова, як і будь-яке інше явище, постійно знаходиться у стані якісних, кількісних, структурних та інших змін. З чен'юй (далі – ЧЮ), як складової частини лексичного складу мови, незважаючи на тяжіння до архаїчної форми, також відбуваються подібні зміни. Під впливом як мовних, так і позамовних чинників ЧЮ зазнає кількісних, структурних та семантичних трансформацій. Основою нашого дослідження стала монографія видатного дослідника фразеологічного фонду китайської мови Ма Гофаня, частина якої присвячена саме діахронічному аспекту ЧЮ [1, с.131-135].

На наш погляд, будь-які твердження про вживання лексичної одиниці в цілому та ЧЮ зокрема у діахронічному аспекті повинні спиратися на аналіз частотності їх уживання впродовж певних історичних періодів. Це дасть змогу досліднику побачити динаміку семантичних, структурних та кількісних змін певної лексичної одиниці. Провівши аналіз частотності вживання кожного ЧЮ, наведеного Ма Гофанем у вищевказаному джерелі, ми помітили низку неточностей, виявивши які, можна претендувати на більш об'єктивні результати діахронічного дослідження ЧЮ.

Постійний розвиток суспільства, а саме економічні, культурні, соціальні та інші зміни знаходять своє відображення в ЧЮ. Усі причини таких змін можна умовно розділити на два аспекти. Перший – позамовні причини. Основним чинником позамовних змін є глобальні соціальні трансформації: соціальні й науково-технічні революції, війни, зрушення у соціальній структурі суспільства тощо. Більш ніж 2300 років феодального ладу в Китаї залишили багатий спадок у фонді ЧЮ китайської мови. Це такі ЧЮ, як 人有十等, 九儒十丐, 礼不下庶人, 夫倡妇随, 三从四德 тощо. Ці ЧЮ відображали соціальну ієрархію суспільства, філософські доктрини, життєві реалії певної епохи, які з плином часу втратили свою актуальність і вийшли з активного вжитку. Ті ЧЮ, які залишилися, змінили свої семантичні характеристики, щоб відповідати потребам часу. Наприклад, в Шицзині є вислів "Розумною поведінкою оберігати себе" [1, с.136] Згодом з цього вислову утворився ЧЮ 明哲保身 ming zhe bao shen (досл.: "ясний розум охороняє тіло" /тут і далі – переклад автора – О.С./), тобто "розумна і талановита людина пройде небезпеку неушкодженою". У феодальному суспільстві цей вислів мав позитивне значення і застосовувався щодо консервативної, обережної людини. У наш час вислів застосовується щодо соціально пасивної людини і має негативне значення.

Другий аспект діахронічних змін – мовний. Деякі ЧЮ з плином часу хоч і не зазнали семантичних змін, але зв'язок між їх структурними елементами послабшав чи зовсім зник. Наприклад, ЧЮ 揠苗助长 ba miao zhu zhang (досл.: "тягнути паростки, допомагаючи рости") похо-

дить від древньої притчі про те, що колись у царстві Сун жив нетерплячий селянин, якому здалося, що паростки рису ростуть занадто повільно. Він почав смикати їх, щоб вони росли скоріше. Звісно ж, паростки від такої "допомоги" загинули. На той час ієрогліф 揠 означає "тягнути", а у сучасній китайській мові цей ієрогліф не вживається, замість нього вживається ієрогліф 拔. Тож, сучасний вигляд цього ЧЮ – 拔苗助长.

Можна умовно виділити групу ЧЮ, зміни в яких викликані частково мовними чинниками, а частково – випадковістю. Наприклад, фразеологізм 目不识丁 (досл.: "очі навіть не знають ієрогліф 丁") у значенні "бути невігласом, неписьменним". Виникає питання, чому на позначення найпростішого ієрогліфа було вибрано саме ієрогліф "丁", попри те що в китайській мові існують і простіші ієрогліфи – "一" та "二", наприклад. Цьому є історичне пояснення: у стародавньому китайському письмі "чжуаньшу" написання ієрогліфів "个" та "丁" було дуже схоже і їх часто плутали. У трактаті "俗考" ("Су Као") читаємо: "Виникають труднощі з ієрогліфами "个" та "丁". Упорядковуючи танські трактати, важко їх розрізнити." Тож ієрогліф "丁" виступає в даному ЧЮ як узагальнений символ труднощів китайського письма.

У ЧЮ 逃之夭夭 ієрогліф 逃 означає "бігти, утікати", а 之夭夭 – звуконаслідування. ЧЮ 桃之夭夭 має значення "персикові квіти, густі і прекрасні, схожі на вогонь". Як ми бачимо, ієрогліфи 逃 (tao) та 桃 (tao) різні за значенням, але вони однакові за звучанням – навіть збігається етимологічний тон. Тож на певному етапі, скоріше за все, через мовну помилку ієрогліф 逃 замінив ієрогліф 桃, змінивши значення всього ЧЮ: 逃之夭夭 означає "зникнути без сліду, як крізь землю провалитися".

Розглянемо кількісні трансформації ЧЮ на прикладі фразеологізмів, що виникли за династій Цинь та Хань. Для більшої наочності матеріалу, що досліджується, наведемо показники частотності вживання кожного ЧЮ у дужках. Перший показник відповідає частотності вживання у сучасній китайській мові [2], другий – у мові "веньянь" [2]. Наприклад: 似是而非 (308/92) "на словах одне, – на думці інше"; 深沟高垒 (11/221) "стрімки гори, глибокі урвища"; 一叶障目, 不见泰山 (7/0) "не бачити головного через дрібниці"; 半途而废 (249/52) "не довести справу до кінця"; 南其辕, 北其辙 (0/0) "невпорядкованість, хаос". В епоху Трьох Царств, Шести династій, династій Сун та Тан з'явилися наступні ЧЮ: 大势所趋 (498 /7) "величезна влада"; 草木皆兵 (53/31) "боятися своєї тіні"; 声东击西 (93/48) "потужні атаки"; 束之高阁 (205/17) "жити у пишних палатах".

Усі кількісні трансформації ЧЮ бувають двох типів – збільшення і зменшення кількості ЧЮ у лексичній сис-

темі китайської мови. Причиною цих кількісних змін є вплив нових суспільних реалій на структуру ЧЮ: нові елементи можуть змінювати застарілі, або вони взагалі виходять зі складу фразеологічної одиниці. З утворенням КНР (1949 р.), з'явилась велика кількість нових ЧЮ. Вони виникли, щоб адекватно відобразити нові життєві реалії. Це такі ЧЮ, як: 奋发图强 (332/0) "потужно вириватися вперед"; 百家争鸣, 百花齐放 (6/0) "хай розквітають сто квіток, нехай змагаються сто (філософських) шкіл"; 见缝插针 (134/0) "виправляти помилки". Проведені нами дослідження частотності вживання зазначених ЧЮ підтверджують дані Ма Гофаня [1, с.133].

Одночасно з цим процесом відбувався процес повного зникнення або часткового зменшення частотності вживання архаїчних ЧЮ, передусім, тих ЧЮ, які відображали реалії попередніх суспільних формацій, її ідеологію, звичаї, особливо – її жорстку ієрархічну структуру суспільства. Наприклад, ЧЮ, які відображають фаталізм як одну з основних ідеологічних складових тогочасного суспільства – 守分安命 (0/2), пануючу мораль тогочасної верхівки – 衣锦还乡 (74/104), 鸟为食亡 (10/5); стародавні звичаї – 歃血为盟 (19/59), 指腹为婚 (12/16), 三姑六婆 (13/17), а також естетичні ідеали жіночої вроди – 闭月羞花 (12/88), 沉鱼落雁 (18/78). Вищезгадані ЧЮ хоч і мають величезне культурно-етнографічне значення, частково втратили свою актуальність і не відповідають реаліям сучасного життя Китаю.

До другої групи входять ЧЮ, які вийшли з широкого вжитку, або частотність вживання яких скоротилася, тому що деякі ієрогліфи-структурні елементи, які входили до їх складу, застаріли. Це такі ЧЮ, як 饭糗茹草 (2/9), 鸱目虎吻 (0/4), 鹰瞵鸱视 (0/3) тощо. Наприклад: 饭糗茹草 (досл.: "їсти сухе зерно, жувати сіно") означає "їсти й пити погану їжу та напої, вести жалюгідне життя, животіти". У цьому випадку 糗 (сухе зерно) – архаїчний елемент; 鸱目虎吻 (досл.: "совині очі, паща тигра") має переносне значення "страшний, небезпечний та потворний вигляд". Тут 鸱 (вид сови) – маловживаний ієрогліф. 鹰瞵鸱视 (досл. "погляд орла, грізний погляд скопи /орел-риболов – О.С./") означає "вдивлятися у щось чи когось пильно й грізно – як орел чи ско-

па). У даному ЧЮ два архаїчні маловживані елементи – 瞵 "дивитися" та 鸱 "скопа".

До другої групи можна віднести ЧЮ, які вийшли з ужитку, але ця лексична "втрата" була заповнена іншими, семантично подібними ЧЮ. Наприклад, це такі ЧЮ, як 袒裼裸裎, 跋前踖后, 高谈大谈, 洗垢索瘢 та інші. Фразеологізм "袒裼裸裎" (досл.: "袒裼" – "оголювати руки" і "裸裎" – "оголити тіло") означає "роздягатися" і має синонімічні відповідники у сучасній китайській мові – "赤身露体" (досл.: "оголювати тіло"); ЧЮ 跋前踖后 (досл.: "борода спереду, хвіст ззаду"), має переносне значення "мати подвійні труднощі, вперед і назад важко йти" і близькі за семантикою відповідники у сучасній китайській мові – 进退维谷 (досл.: "і вперед, і назад важко йти"), та 进退两难 (досл.: "вперед і назад – дві труднощі"). ЧЮ 高谈大谈 (досл.: "дивитися звисока, багато базікати"), описував у минулому манеру поведінки і означав самозакохану людину, яка "дивиться на інших гордовито і багато базікає", у сучасній китайській мові має відповідники 高视阔步 (досл.: "дивитися звисока, широко крокувати"), та 高谈阔论 (досл.: "просторікувати та базікати").

У процесі розвитку мови декілька синонімічних ЧЮ починають відрізнятися частотністю уживання. Одні з них починають вживатися рідше і поступово виходять з ужитку, інші – частіше. Прикладом цього можуть бути ЧЮ 洗垢索瘢 (досл.: "змивати бруд, уважно шукаючи шрами") який у значенні "придиратися, присікуватися" має сучасний відповідник 吹毛求疵 (досл.: "дмухати на одягу, шукаючи дірки"), з тим же значенням; ЧЮ 乌焉成马 (досл.: "ієрогліфи 乌 та 焉 сплутати з ієрогліфом 马), у значенні "бути неграмотним" має синонімічний відповідник 鲁鱼亥豕 (досл.: "не розрізняти ієрогліфи 鲁, 鱼, 亥 та 豕") з аналогічним значенням.

У зв'язку з цим потрібно зазначити, що однією з особливостей лексичної системи китайської мови є відносно невелика кількість ЧЮ, які стали архаїчними і не вживаються, порівняно з великою кількістю нових ЧЮ, які постійно поповнюють її склад.

Таблиця 1

Частотність вживання архаїчних ЧЮ за матеріалами корпусу словників китайської мови [2], зазначених у монографії Ма Гофаня [1, 131-135]

№	Чен'юй	Кількість уживань за корпусом сучасної китайської мови	Кількість уживань за корпусом веньянь	Всього
1	捕风捉影	148	73	221
2	鲁鱼亥豕	4	2	6
3	乌焉成马	0	3	3
4	吹毛求疵	162	59	221
5	洗垢索瘢	0	1	1
6	高谈阔论	278	84	362
7	高视阔步	39	14	53
8	高谈大谈	0	1	1
9	袒裼裸裎	1	21	22
10	跋前踖后	0	1	1
11	高谈大谈	0	1	1
12	洗垢索瘢	0	1	1
13	赤身露体	89	57	146
14	进退维谷	134	76	210
15	系风捉影	0	0	0
16	惊弓之鸟	94	49	143
17	伤弓之鸟	0	20	20
18	人有十等	4	14	18
19	九儒十丐	6	4	10
20	礼不下庶人	8	13	21

Закінчення табл. 1

№	Чен'юй	Кількість уживань за корпусом сучасної китайської мови	Кількість уживань за корпусом веньянь	Всього
21	男尊女卑	99	5	104
22	夫倡妇随	0	3	3
23	三从四德	42	43	85
24	明哲保身	98	52	150
25	揠苗助长	20	0	20
26	拔苗助长	69	0	0
27	目不识丁	101	71	172
28	逃之夭夭	286	33	319
29	似是而非	308	92	400
30	深沟高垒	11	211	222
31	束之高阁	205	17	222
32	声东击西	93	48	141
33	草木皆兵	53	31	84
34	八公山上	7	6	13
35	大势所趋	498	7	505
36	无敌于天下	20	46	66
37	源源不绝	83	13	96
38	不遗余力	655	133	788
39	予则立，不予则废	0	0	0
40	兵不厌诈	34	30	64
41	一叶障目，不见泰山	7	0	7
42	相反相成	73	8	81
43	失道寡助	27	2	29
44	自以为是	556	64	620
45	南其辕，北其辙	0	0	0
46	犬牙相错	0	32	32
47	半途而废	249	52	301
48	又红又专	75	0	75
49	见缝插针	134	0	134
50	争分夺秒	230	0	230
51	多快好省	75	0	75
52	百家争鸣，百花齐放	6	0	6
53	一穷二白	87	0	87
54	奋发图强	332	0	332
55	守分安命	0	2	2
56	冰肌玉骨	14	54	68
57	沉鱼落雁	18	78	96
58	闭月羞花	12	88	100
59	三姑六婆	13	17	30
60	衣锦还乡	74	104	178
61	指腹为婚	12	16	28
62	歃血为盟	19	59	78
63	鸟为食亡	10	5	15
65	鹰瞵鹗视	0	3	3
66	进退维谷	134	76	210
67	高谈阔论	0	1	1
68	鲁鱼亥豕	4	2	6
69	乌焉成马	0	3	3
70	吹毛求疵	162	59	221
71	洗垢索瘢	0	1	1
72	高视阔步	39	14	53
73	进退两难	278	247	525
74	鸱目虎吻	0	4	4
75	跋前踬后	0	1	1
76	赤身露体	89	57	146
77	饭糗茹草	0	4	4

У ході роботи деякі твердження вищезгаданого автора після більш детального дослідження виявилися неточними. Так, автор наводить ЧЮ 捕风捉影 (досл.: "ловити вітер, хапати тінь"), стверджуючи, що це – сучасна форма зі значенням "говорити і робити щось безпідставно", але дані, отримані нами, свідчать про досить

широке вживання даного фразеологізму у старокитайській мові. Таку ж ситуацію спостерігаємо з ЧЮ 惊弓之鸟 (досл.: "птаха, який боїться лука /без набоїв – О.С./") – "не-смілива людина, боягуз". Частотний аналіз показує, що даний ЧЮ теж не є неологізмом. У ході дослідження вдалося віднайти архаїчний варіант даного ЧЮ. У трак-

тати "荷生戴记" [1, с.132] цей ЧЮ вживається в іншій формі – 伤弓之鸟 з таким самим лексичним значенням: "птаха, який боїться лука, падає на землю без пострілу".

Наводячи приклад структурних трансформацій ЧЮ, Ма Гофань подає сучасний ЧЮ 神出鬼没 *shen chu gui mo* (досл.: "духи ходять, демон зникає") зі значенням "невловимий, як привид", який, на думку автора, у веньяні мав форму 神出鬼行 – "вчинки добропорядної людини непомітні". Однак, як видно з показників частотності, ЧЮ 神出鬼没 широко вживався на всіх етапах розвитку китайської мови. ЧЮ 神出鬼行 є, найвірогідніше, маловживаною синонімічною ідіомою, яка стала структурним прототипом, при цьому вийшовши з активного вжитку. У результаті складної структурної трансформації виникли нові структурні пари: 神出 та 鬼没. Тож дана трансформація виникла не на сучасному етапі, а значно раніше.

Як приклад випадкової трансформації автор наводить ЧЮ 平分秋色 (досл.: "поділити порівну осінні кольори") у значенні: "ділити порівну" (200/5). ЧЮ 平分秋色 походить з вірша 《昌黎集·卷二·合江亭》 танського поета Хань Юя: "穷秋感平分; 新月怜半破". Через мовну помилку ієрогліф 春 ("весна") замінив ієрогліф 秋 ("осінь"), і в результаті утворився ЧЮ 平分春色 з аналогічним значенням, який, проте, залишився маловживаним.

Автор наводить ЧЮ 神佛不佑, 天打雷轰, 飘菌落溺 як приклад архаїчних ЧЮ, що не вживаються у СКМ. Однак очевидно, що ці ЧЮ не вживалися і у веньяні. Тож причина зникнення даних ЧЮ зі словникового фонду китай-

ської мови лежить не у позамовних (зміна життєвих реалій), а, очевидно, у мовних факторах (перебування на периферії узусу ЧЮ). ЧЮ 劳心者治人, 人穷志短, 国色天香 теж були вказані, як такі, що вийшли з активного вжитку. Однак зазначені ЧЮ не тільки не вийшли з широкого вжитку, а стали більш вживаними, знайшовши своє місце у нових життєвих реаліях китайського етносу.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження із заявлених 77 ЧЮ тільки 17 не вживаються у сучасній китайській мові (див. табл. 1, № 3, 5, 8, 10-12, 15, 17, 22, 45, 46, 55, 65, 67, 69, 71, 74, 75, 77). З них тільки 2 ЧЮ (табл. 1, № 17, 46) не вживаються з причин, вказаних Ма Гофанем – складні суспільно-історичні процеси, що призводять до архаїзації значення ЧЮ, а ЧЮ (див. табл. 1, № 5, 8, 10-12, 67, 71, 74, 75, 77) вживаються у веньяні всього один раз. Указані ЧЮ належать до групи авторських ЧЮ, які вживалися лише раз у певному контексті, і не були прийняті мовною спільнотою. Тож дані ЧЮ не є ЧЮ у прямому розумінні цього слова – йдеться про авторські ЧЮ, які не набули широкого розповсюдження у мові.

1. 马国凡. 成语. 内蒙古人民出版社. - 1978年; 2. 现代/ 古代汉语料库. 语料库 单 词 的 词 义 解 释 系 列 之 一 中 国 古 代 汉 语 语 料 库 /http://ccl.pku.edu.cn/YuLiao_Content.Aspx; 3. 成语点击排行. 词典 网 站 http://chengyu.itelamer.com.

Надішла до редколегії 07.09.10

К. Тищенко, д-р філол. наук, проф., М. Іжик, студ.

МАЛАЙСЬКО-ПОЛІНЕЗІЙСЬКИЙ ПЛАСТ ТОПОНІМІЇ МАДАГАСКАРУ

Стаття продовжує дослідження мовно-культурних аналогій між Мадагаскаром та островами Малайського архіпелагу. Аналіз назв населених пунктів, який проведено вперше, доводить гіпотезу заселення острова зі сторони Індонезії, відкриваючи перспективне поле для подальших досліджень.

Статья продолжает исследование языковых и культурных аналогий между Мадагаскаром и островами Малайского архипелага. Анализ названий населённых пунктов, который был проведён впервые, доказывает гипотезу о заселении острова Мадагаскар со стороны Индонезии, открывая перспективное поле для дальнейших исследований.

The article continues the research of Malagasy-Austronesian linguistic and cultural correspondences. Performed for the first time, analysis of place names proves the hypothesis of settlement of Madagascar by Indonesians and creates a prospective field for further research.

1. Топонімія – наука, що вивчає географічні назви, їхнє походження, розвиток, сучасний стан, написання й вимову. Вона є інтегральною науковою дисципліною, що використовує дані трьох областей знань: географії, історії та лінгвістики [5].

Топонімія Мадагаскару являє собою перспективне поле для дослідження, оскільки якнайкраще ілюструє провідну роль малайців та даяків (а не африканців) у формуванні історії острова. Навіть при поверхневому ознайомленні з картою Мадагаскару можна помітити, що значна кількість топонімів має яскраве малайсько-полінезійське забарвлення. У першу чергу це стосується східного узбережжя і центральної частини острова, що в черговий раз підтверджує теорію заселення Мадагаскару саме з боку Малайського архіпелагу.

Більшість топонімів утворені на основі слів з мови ма'аньян (*gapu, ma'intem, watu*), хоча трапляються і малайські слова (*besar, putih*). [2, с. 28].

2. Мовні дарунки, які відважні предки-мореплавці залишили сучасним малагасійцям, можна класифікувати таким чином.

Найчисленнішу групу становлять топоніми з назвами предметів природи. Зокрема, з основою *gapo* (малаг. 'вода'), що походить від *gapu* з мови даяків ма'аньян (табл. 1).

Чимало топонімів в своїй основі мають слово 'камінь', (малаг. *vato*). Причому, зустрічаються як малайський (*batu*), так і ма'аньянський (*watu*) варіанти (табл. 2).

Слово *bolo*, яке одночасно використовується для позначення декількох споріднених понять (волосся, хутро, пір'я) частіше зустрічається у варіанті ма'аньян (*wulu*) (табл. 3).

3. Окремий тип складають топоніми, у яких використовуються назви частин тіла – рука, голова, рот, око тощо.

Цікаве спостереження: у цілому більшість назв частин тіла малагасійською мовою запозичені з індонезійської, проте в топонімії зустрічаються якраз ті нечисленні запозичення з мови ма'аньян. Індонезійські слова в цій групі представлені вкрай скромно (табл. 4).

4. Назви населених пунктів, у яких використовуються кольори – *Ranomena* ('Червона Вода'), *Anbatofotsy* ('Білий Камінь'), *Andranofotsy* ('Біла Вода') та ін. Усі топоніми, де вживається слово 'білий' – індонезійського походження. У більшості з них фонетична адаптація *putih*(інд.)–*fotsy*(малаг.) вже відбулася і морфема відповідає сучасній малагасійській мові. Але можна зустріти і давніший, значно ближчий до індонезійської варіант, який зазнав мінімальних змін *Ampasimpotsy* (табл. 5) [2; с. 30-31].

5. Група "нових" (*vao*) населених пунктів. Напр.: *Volovao* – 'Нове пір'я/хутро/волосся' (табл. 6).

На перший погляд, суто африканськими є назви міст, що закінчуються на *-be*. Проте, при детальнішому аналізі стає зрозумілим, що *be* (малаг. 'великий') походить від індонезійського *besar* (табл. 7).